

Список літератури

1. Богачов А. Л. Досвід і сенс / А. Л. Богачов. — К. : Дух і Літера, 2011. — 336 с.
2. Кебуладзе В. І. Феноменологія досвіду / В. І. Кебуладзе. — К. : Дух і Літера, 2011. — 280 с.
3. Менжулін В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні / В. І. Менжулін. — К. : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2010. — 455 с.
4. Менжулін В. І. Метод аісторичного реконструювання як історичний метод / В. І. Менжулін // Філософська думка. — 2012. — № 4. — С. 127–133.
5. Мінаков М. А. Історія поняття досвіду / М. А. Мінаков. — К. : ПАРАПАН, 2007. — 380 с.
6. Юліна Н. С. Ричард Рорти : разговор «через епохи», «в епохе» и историография философии / Н. С. Юліна // Историю философии. — 1997. — № 1. — С. 136–163.
7. Яус Г.-Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / Ганс Роберт Яус ; пер. з нім. Р. Свято і П. Таращук. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. — 624 с.
8. Edwards M. Philosophy, Early Modern Intellectual History, and the History of Philosophy / M. Edwards // *Metaphilosophy*. — 2012. — Vol. 43, Issue 1–2. — P. 82–95.
9. Piercey R. Gadamer on the relation between philosophy and its history / Robert Piercey // *Idealistic Studies*. — 2005. — Vol. 35, Issue 1. — P. 21–33.
10. Piercey R. The Uses of the Past from Heidegger to Rorty : Doing Philosophy Historically / Robert Piercey. — Cambridge, England : Cambridge University Press, 2009. — XI, 221 p.
11. Rorty R. The Historiography of Philosophy: Four Genres / Richard Rorty // *Philosophy in History : Essays on the Historiography of Philosophy* / Rorty R. — Cambridge : Cambridge University Press, 1984. — P. 49–75.

V. Menzhulin

HISTORIOGRAPHY OF PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY OF EXPERIENCE

This article is inspired by the fact that since 2007 there have been three important philosophical monographs published in Ukraine. All of them (written by M. Minakov, V. Kebuladze and A. Bogachov) are focused on the concept of experience. As a historian of philosophy the author of this article is primarily interested in the way these works are related to history of philosophy and its methodology. He identifies and analyses some important differences and similarities in his own and his colleagues' attitudes towards the historical and philosophical investigation. The author concludes that these differences reflect the old debate on the correlation between historical and theoretical aspects of philosophy as well as institutional affiliations of the researchers.

Keywords: experience, historiography of philosophy, methodology.

Матеріал надійшов 05.02.2013 р.

УДК 165:[1“654”(410+44)]

Гусев В. І.

ЛОКК І ДЕКАРТ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРІЇ ЗНАННЯ

Стаття є спробою порівняльного аналізу теорії знання Дж. Локка і Р. Декарта.

Ключові слова: теорія знання, раціоналізм, емпіризм, картезіанство.

Метою цієї статі є порівняльний аналіз теорії знання, а також уявлень про природу наукового знання (філософії науки) двох, можливо, найяскравіших представників новочасної філософії XVII ст., англійця Джона Локка і французького філософа, одного з творців нової науки Рене Де-

карта. Як відомо, вони репрезентують два протилежні методологічні напрями, що сформувалися в новочасній філософії: емпіризм і раціоналізм. І тому порівняльний аналіз властивих їм поглядів на природу знання має відбуватися на тлі цієї протилежності. Однак перед тим, як при-

ступити до реалізації зазначеної мети, необхідно зробити деякі попередні зауваги. Вони стосуються порівняльного методу, який досить широко використовується в історико-філософських дослідженнях. Цей метод дозволяє увиразнити відмінності у, здавалося б, однотипних явищах і, навпаки, знайти чимало спільного у, на перший погляд, непримиренних супротивників. Назагал, він дозволяє глибше й об'ємніше осмислити те або те філософське вчення, відійти від застарілих стереотипів у його трактуванні. Широкого застосування цей метод знайшов у дослідженнях новочасної філософії. І вона дає для цього благодатний ґрунт. Адже однією з найважливіших особливостей цього унікального періоду в історії європейської філософії був безперервний діалог різних, часто протилежних, філософських позицій і підходів. Нова філософія, власне, і розвивалася як безперервний процес обміну думками, зіставлення й навіть зіткнення полярних ідей. Загальновідомими фактами стали заперечення П'єра Гассенді й Томаса Гоббса на метафізику Рене Декарта, критика цієї метафізики з боку Бенедикта Спінози, суперечка між Готфрідом Вільгельмом Ляйбніцем і Джоном Локком тощо. Цілком природно, що історики філософії, досліджуючи цю добу, вдаються до компаративного аналізу філософських вчень. Однак такий аналіз може бути або допоміжним прийомом, покликаним лишень відтінити певні особливості цих вчень, або ж єдино можливим способом розв'язати певну історико-філософську проблему. В останньому випадку необхідність застосування компаративного методу диктується самим характером цієї проблеми. І саме такий випадок ми маємо, коли йдеться про теорію знання у Локка і Декарта.

Загальноприйнятою є думка, що між Декартом і Локком немає нічого спільного, що вони у своїх гносеологічних та методологічних підходах базуються на різних, прямо протилежних началах. В історико-філософських викладах Локк розглядається як фундатор новочасного емпіризму і, отже, як критик раціоналізму Декарта. Власне, такий підхід має давню традицію, початок якої сягає доби Просвітництва. Йому ми маємо завдячувати Вольтеру, а також решті енциклопедистів, які постали під кінець панування картезіанської філософії і які в емпіризмі Локка побачили гідну їй альтернативу. Саме вони почали трактувати філософію Дж. Локка як реакцію на картезіанський раціоналізм і як його пряме заперечення. Такий погляд проіснував досить довго, він і зараз зберігає свою силу в багатьох виданнях навчальної або популярної літератури.

Однак існує й інший, прямо протилежний погляд, згідно з яким між Локком і Декартом не тільки не існує якоїсь нездоланої прірви, навпаки, Локка можна і треба вважати картезіанцем, а деякими аспектами свого вчення він прямо завдячує Декартові. Передусім, йдеться про теорію знання, яку, на думку деяких дослідників, Локк просто запозичив у свого попередника.

Слід зазначити, що спекуляції навколо впливу картезіанської філософії на Локка, навколо того, що Локк взяв у Декарта (або картезіанців) свої головні ідеї, виникли з перших днів публікації Локкового «Дослідду». Історикам і біографам Локка відомий лист, надісланий філософу 18 березня 1690 р. його другом Джеймсом Тирреллом (James Tyrell) з Оксфорду, в якому він повідомляє про реакцію місцевої публіки на перше видання Локкової книги. Зокрема, він наводить слова людини, що претендувала на роль знавця книжкової справи і яка, за переказом Дж. Тиррелла, стверджувала: «все, що є гарного в ній (книзі. — В. Г.), ти взяв у Декарта або у пізніших французьких авторів, не тільки поняття, а й спосіб (манеру) їх поєднання» [8, с. 146]. І далі Тиррелл пише про захист, до якого він вдався, і просить Локка поради якийсь кращий спосіб такого захисту. Як зазначає у своїй статті, присвяченій взаєминам між Локком і Декартом, Г. Счанкула (H. A. S. Schankula), спекуляції стосовно «природи і масштабів Локкової заборгованості перед Декартом і картезіанцями від самого початку стали чимось звичайним». Ці спекуляції, пише він, тривають і по сьогодні й породили велику «впливову» літературу¹ [11, с. 374]. На чому ж базуються ці спекуляції? Чи мають вони під собою якийсь ґрунт? На користь того, що Дж. Локка можна вважати картезіанцем, свідчить, передусім, як вважають прибічники такого погляду, IV книга його «Дослідду». Саме тут викладена суть Локкової філософії — його теорія знання. І досить лише одного погляду на цю книгу, переконує Леон Рот (Leon Roth), щоб упізнати джерело її походження. На думку Рота, Локкове розуміння демонстративного знання та його співвідношення зі знанням інтуїтивним лише повторює головні ідеї Декартових «Правил для керівництва розумом». Якщо сюди долучити той наголос, який робить Локк на «ясних і чітких ідеях», «ми не просто матимемо можливість, ми мусимо називати його картезіанцем» [10, с. 115]. З таким висновком не погоджується автор відомої книги про Локка Річард Аарон

¹ Тут, мабуть, має місце гра слів, адже в англійському тексті слова «“influence” literature» можуть означати і «впливова» література, і література, присвячена «впливу».

(Richard Aaron) [5], який вважає за краще називати його «гассендістом» або «бойлеанцем». Але він також визнає деякі елементи картезіанства і, отже, раціоналізму в філософії Локка. У результаті Рот і Аарон досягли певного консенсусу, який набув значення деякого стандарту для всіх подальших історико-філософських досліджень. Цей стандарт, або, як його називає Г. Счанкула, “the Aaron-Roth thesis”, полягає в тому, що емпіризм Локка був суттєво модифікований раціоналізмом Декарта, що його філософія містить у собі як елементи емпіризму, так і елементи раціоналізму, що елементами раціоналізму є: а) концепція демонстративного знання та його зв’язок з інтуїцією і б) безпосереднє (інтуїтивне) пізнання свого Я (self), а також в) демонстративне пізнання буття Бога; натомість важливими елементами емпіризму вони вважають відмову Локка визнати думку (мислення) за сутність душі і паралельну відмову визнати протяжність за сутність тіла, а також його відокремлення фізики від математики і заперечення можливості досконалої науки про природу [11, с. 376]. Отже, філософія науки у Локка і його теорія знання суперечать одна одній, а сам «Дослід» втрачає внутрішню послідовність.

Проблема єдності, логічної послідовності Локкової філософії не вперше постає у працях його критиків. Ми вже писали про цю проблему стосовно політичної теорії Локка в її відношенні до його теорії пізнання [1]. Там теж ішлося про, на перший погляд, суперечливе поєднання елементів раціоналізму і емпіризму у вченні філософа, оскільки, на думку таких відомих істориків філософії, як, приміром, П. Ласлетт, політична теорія Локка має раціоналістичний характер і не має нічого спільного з його загальною філософською доктриною. «Два трактати про врядування» і «Дослід про людське розуміння», на думку історика, не мають нічого спільного, це — різні книги. Але зараз мова йде про те, що й «Дослід» розпадається на окремі частини, логічно не пов’язані між собою. В перших книгах ми знаходимо критику раціоналістичної теорії вроджених ідей і послідовне обґрунтування їх досвідного походження, в останніх (і особливо в четвертій) — запозичену у Декарта раціоналістичну теорію знання. Таким чином, маємо питання щодо когерентності не тільки Локкового вчення в цілому, але і його головної філософської праці — «Досліду». Друге питання, яке потребує відповіді, стосується впливу Декарта на Локка. Те, що Локк зазнав такого впливу, не викликає сумніву, але питання в характері цього впливу.

Чи можна вважати, що Локк просто запозичив раціоналістичну теорію знання Декарта, зруйнувавши таким чином логічну послідовність своєї філософської доктрини. Обидва ці питання (щодо послідовності філософського вчення Локка і стосовно міри його «картезіанства»), як видно, пов’язані між собою і дати відповідь на них можна лише в один спосіб: порівняти теорію знання Локка і теорію знання Декарта, особливо ті їх елементи, де запозичення, здавалося б, найбільш виразне.

Але перед тим, як здійснити таке порівняння, необхідно нагадати деякі відомі історичні (біографічні) факти, а також заслухати свідчення самого Локка. Щодо останнього, то ми вже наводили уривок з листа Дж. Тиррелла, в якому він обговорює з Локком можливу стратегію захисту. Цей захист полягав у тому, що Тиррелл, посилячись на розмови з Локком, свідчив: під час роботи над «Дослідом», аби уникнути якихось впливів, Локк повністю відмовився від читання будь-яких книг з цього предмета. Таке саме свідчення, але вже сам Локк дає в листі від 31 грудня 1686 р. Едварду Кларку (Edward Clarke). Він пише, що, розпочавши дослідження *Людського розуміння* і шляхів нашого пізнання, спирався лише на власні спостереження і навмисно уникав читання будь-яких книг, які стосувалися цього предмета [8, с. 112]. Г. Счанкула ставить під сумнів правдивість цього твердження, адже впродовж двадцяти років праці на текстом свого «Досліду» Локк не тільки не був ізольований від навколишнього світу, а, навпаки, активно вивчав всі книги, написані в його час [11, с. 381]. Разом з тим неодноразове повторення тієї самої заяви (нехай легенди) свідчить про те, що Локк цілком усвідомлював характер можливих звинувачень на свою адресу і всіляко намагався захистити свою позицію. Необхідність такого захисту виникла і в тривалій (1686–1689) полеміці Локка з єпископом Едвардом Стілінгфлітом (Edward Stillingfleet). Ця полеміка назагал стосувалася проблем християнства, але в одному з листів єпископ звинуватив Локка в тому, що той запозичив думки Декарта про природу достовірності, про те, що єдиною основою такої достовірності можуть слугувати ясні й чіткі ідеї в нашому розумі. Відповідаючи на це звинувачення, Локк, по-перше, зазначає, що його позиція дещо відмінна від точки зору Декарта, а по-друге, що, визнаючи вплив цієї людини на своє філософське становлення, він усе-таки далекий від того, щоб «посилатися на його праці як на першоджерело». Натомість він стверджує, що всі можливі помилки і недосконалість «Досліду» виникли

виключно з його власних думок і «не були запозичені з будь-якого іншого джерела» [4, с. 311].

Кажучи про вплив Декарта на своє становлення, Локк головним чином вказує на те, що Картезій звільнив його від влади схоластики, від того способу обговорення філософських питань, який був панівним у всіх школах (університетах) того часу. Відомо, що перше знайомство з творами Декарта у Локка відбулося десь у 1666–1667 рр., невдовзі після закінчення університетського навчання. І саме Декарт був тим, хто вперше показав майбутньому філософу, як треба проводити філософське дослідження. Саме Декарт допоміг Локку позбутися скептичних настроїв щодо можливостей людського розуму, викликаних схоластичною наукою. Однак знайомство з деякими працями Декарта почалося вже після приїзду до Оксфорда Роберта Бойля, який став другом і вчителем Локка. На час знайомства з Декартом Локк уже знаходився під впливом Роберта Бойля, Томаса Сиденхема та інших прихильників «експериментальної філософії», він сам проводив лабораторні дослідження в галузі фармакології. А тому твори Декарта читав з позицій науковця. Як зазначає Моріс Кренстон (Maurice Cranston), автор фундаментальної біографії Дж. Локка, той «читав Декарта із захопленням, але критично. Картезіанський метод систематичного сумніву вітав, але картезіанський метод раціоналістичної або дедуктивної реконструкції з позицій бойлівського науковця відкидав» [6, с. 102]. Крім того, філософію Декарта Локк значною мірою сприймав через призму критики, яку висунув проти неї П. Гассенді. Принаймні, всі дослідники відзначають, що в перших нарисах або варіантах «Досліду», написаних у 1670–1671 рр., жодних впливів Декарта не помітно. Навпаки, тут виразно спостерігається антикартезіанська атмосфера. Але, як зазначають біографи, справжнє і серйозне вивчення Декарта почалося вже після 1671 р., а саме: в 1675–1679 рр., під час перебування Локка у Франції.

Справа в тому, що Локк довго не міг завершити свою працю. Перший варіант (Draft A) залишився незакінченим. Згодом він розпочав все знову, але й другий варіант (Draft B) залишився без закінчення. Цей факт Р. Аарон пояснює тим, що він «просто не знав як закінчити», оскільки ані в першому, ані в другому випадку не мав задовільної теорії знання [5, с. 52]. І лише поїздка до Франції дала бажане розв'язання проблеми. Відповідну концепцію знання він знайшов у Декарта, в його «Правилах для керівництва розумом». І хоча ця праця на той час не була опублі-

кована, її списки ходили серед картезіанців задовго до публікації. Задokumentованих свідчень на користь того, що Локк читав цю працю, не існує, але схожість деяких фрагментів (особливо другого розділу) IV книги «Досліду» і деяких фрагментів «Правил» вражає [5, с. 221]. Саме цей факт слугує головним аргументом на користь картезіанства Локка, на користь суперечливого поєднання в його творі елементів емпіризму і раціоналізму. І справді, навіть термінологічно зазначені фрагменти Локкової праці наслідують Декарта. Але за цією схожістю не можна не помітити серйозних відмінностей. Ба більше, збіг поглядів в деяких пунктах не відміння принципової незгоди Локка з раціоналістичним методом Декарта.

Почнемо з того, що Локк, так само, як і Декарт, вважає, що безпосереднім об'єктом нашого знання є ідеї, які створюються або існують у нашому розумі. Звідси цілком зрозуміло, чому теорія цього знання має бути завершенням всього дослідження, оскільки може з'явитися лише після того, як досліджено шляхи виникнення цих ідей, розглянуто їхні головні категорії. Це розрізнення є вкрай важливим для розуміння Локкової теорії знання. Як зазначає Роджер Вулгаус (Roger Woolhouse), автор статті, присвяченої цій теорії [12], коли ми розглядаємо твердження Локка про те, що джерелом нашого знання є досвід, то таке твердження передбачає різницю між знанням як таким та ідеями, що є лише матеріалом для цього знання. І той факт, що всі ідеї виникають з відчуттів, не відміння того факту, що у формуванні знання активну участь бере розум. Інакше як пояснити можливість апіорного знання. Зокрема, існування математичних істин, які прямо з досвіду не виникають. Локк заперечує картезіанську теорію вроджених ідей, для нього всі ідеї мають лише досвідне походження, але він не заперечує можливість апіорного знання, існування демонстративних наук, підставою для яких є діяльність розуму. Отже, безпосереднім об'єктом знання, за Локком, є ідеї, в тому числі створені розумом.

Саме ж знання є сприйняттям зв'язку між цими ідеями, їхньої відповідності або невідповідності одна одній. Загалом Локк виділяє чотири види таких зв'язків. Це: 1) тотожність або відмінність; 2) відношення; 3) співіснування і 4) реальне існування. Всі знання далі він розрізняє за ступенем ясності й достовірності, вважаючи, що ця різниця залежить від способу сприйняття. Існує два таких способи. Перший — це безпосереднє сприйняття або інтуїція, коли відповідність між ідеями вбачається прямо, з самих цих

ідей. І другий — опосередковане сприйняття, коли відповідність або невідповідність між ідеями з'ясовується за допомогою інших ідей. Таке пізнання Локк називає демонстративним, або раціональним. Раціональне пізнання базується на доказах або пошуках і встановленні ідей, що опосередковують зв'язок між нашими досліджуваними ідеями. В цілому цей процес він називає міркуванням.

Проте найвищий рівень ясності й достовірності досягається саме завдяки інтуїції. Розумові тут не потрібно щось доводити або досліджувати, істина сприймається прямо і відразу. Розум відразу сприймає, приміром, що коло не є трикутником, а $3 > 2$. Очевидність демонстративного знання не настільки ясна, як знання інтуїтивного, і досягається воно не так швидко. Оскільки ланцюги доведень у процесі міркувань можуть бути задовгими, виникає можливість помилки. Достовірність демонстративного знання, зрештою, є нижчою порівняно з інтуїтивним знанням. Але базується вона на (і залежить від) достовірності тих інтуїцій, з яких складається ланцюг раціональних доведень.

Отже, всяке достовірне знання досягається за допомогою інтуїції й доказу, все інше — лише віра або гадка. Не потрібно якоїсь особливої прозорливості, щоб побачити тут пряму відповідність аналогічним положенням теорії Декарта, його вчення про інтуїцію і дедукцію. Якщо звернутися до тексту його «Правил», зокрема до III правила, ми знайдемо ті самі міркування про ступені достовірності й ясності пізнання, про вищість інтуїції як безпосереднього пізнання істини порівняно з дедукцією як пізнанням опосередкованим тощо [2, с. 85–88]. Так само погляди Локка збігаються з поглядами Декарта в тому, що саме інтуїтивним шляхом ми пізнаємо наше власне існування, буття нашого Я, в той час як буття Бога досягається через раціональні докази, шляхом демонстративного пізнання. Так само, як у Декарта, основою цих доказів у Локка слугує інтуїтивне знання власного Я. І все ж таки є один пункт, у якому теорія знання сенсуаліста Локка суттєво відрізняється від теорії знання раціоналіста Декарта.

Справа в тому, що зазначені два види пізнання встановлюють три вказані вище види зв'язків між ідеями, але, за Локком, вони не можуть встановити четвертий — реального існування. На це здатні лише відчуття. Лише чуттєве сприйняття дає нам знання реального існування одиничних речей поза нами. Отже, на відміну від Декарта, який чуттєве сприйняття взагалі не вважає знанням, принаймні знанням достовірним, Локк по-

ряд із інтуїцією і демонстрацією ставить третій вид пізнання — чуттєвість. Правда, чуттєвість можна було б вважати різновидом інтуїції: обидві є безпосереднім сприйняттям. Але інтуїція, як її описує Локк, є безпосереднім сприйняттям певного зв'язку між ідеями, в той час як чуттєвість встановлює зв'язок із зовнішніми речами².

Слід зазначити, що Локку були відомі аргументи Декарта щодо сумнівності і ненадійності чуттєвого сприйняття і, отже, самого існування зовнішніх об'єктів. Реагуючи на Декартове порівняння чуттєвого сприйняття зі сном, на те, що, за Декартом, немає надійних критеріїв, які б дозволили відрізнити сон від неспанья, Локк покликається на звичайний життєвий досвід. Будь-яка людина, каже він, прекрасно відчуває різницю між «бути у вогні наяву або уві сні». Критерієм тут є страждання, що його переживає людина, потрапивши у вогонь, достовірність якого так само велика, як наше благополуччя або нещастя. А що понад цим, то «нам байдуже» [7, с. 234]. Звичайно ж, аргументи Локка, його покликання на досвід реального життя з теоретичної точки зору не можуть вважатися бездоганними. Як зазначає сам філософ, скептик міг би легко подолати їх, проголосивши самі страждання або задоволення лише сном. Проте, і це принципова позиція, коли все — лише сон, в такому разі втрачається будь-який сенс у нашому пізнанні, у пошуках істини або якихось доведень. Отже, чуттєве сприйняття реального існування уможливорює, надає сенсу будь-яким іншим видам пізнання. А тому «до двох попередніх видів знання можна додати й цей — знання існування окремих зовнішніх об'єктів» [7, с. 234]. Хоча ступінь достовірності цього виду знання набагато нижчий, ніж знання інтуїтивного і достовірного.

Звідси висновок про те, що лише демонстративні науки, такі як математика, етика або політика³, повною мірою відповідають ідеалу досконалої науки, в той час як природознавство, базоване на чуттєвому досвіді, такою наукою не є. Цей висновок щодо недосконалості досвідної науки, порівняно з демонстративними (раціональними) науками, був, здавалося б, парадоксальним для прибічника емпіризму. Але тут треба взяти до уваги усталену традицію, яка веде свій початок від Платона і полягає в тому, що са-

² Таке трактування інтуїції, з іншого боку, свідчить про відмінність між Локком і Декартом у цьому пункті, оскільки інтуїція у Декарта — здатність бачення об'єктивних сутностей, але таких, що мають надчуттєвий характер. На думку Р. Аарона, інтуїція Локка подібна до інтуїції Декарта із суб'єктивного боку, але неподібна з огляду на її об'єкт [1, с. 224].

³ Про особливості політичної теорії Локка як демонстративної науки див.: [9].

ме демонстративне, передусім математичне, знання є ідеалом науки. І, як зауважує Ганс Рейхенбах, не тільки раціоналізм, а й увесь новочасний емпіризм ще поділяє цей, як він вважає, хибний погляд, хоча й відчуває потребу якось виправдати існування досвідної науки [9]. Для Локка природознавство — саме досвідна наука. Дарма що воно не може претендувати на досконалість математичного знання, але воно має свої, як логічні, так і онтологічні, підстави для існування. І якщо Декарт обстоював ідею математизації знання, перетворення всіх наук на розділи «універсальної математики», то Локк підкреслював суттєву відмінність між фізикою і математикою. На думку філософа, ця відмінність має під собою об'єктивний ґрунт, тобто визначається природою їхніх об'єктів. І саме особливість об'єкта фізики, науки про природу взагалі, не дозволяє їй стати суто раціональною наукою, змушує спиратися на досвід.

Як зазначалося, об'єктами для пізнання у Локка є ідеї. Причому йдеться не про первісні елементи досвіду — прості ідеї, а ідеї складні, у формуванні яких значну роль відіграє розум. Складні ідеї створюються розумом із простих шляхом таких його дій, як складання (поєднання), порівняння й узагальнення. У результаті виникають складні ідеї емпіричних субстанцій (окремих речей), простих і змішаних модусів, ідеї відношень і загальні ідеї. Перші є об'єктом природничої науки, ідеї модусів і відношень — об'єктами математики, а також етики і політики. Найголовніша особливість останніх полягає в тому, що вони не тільки створені розумом, а й існують лише в розумі. І, як такі, вони, по-перше, змістовно завжди мають вичерпний (визначений) характер, а по-друге — утворюються розумом безвідносно до реального існування. Прикладами таких ідей можуть слугувати ідеї геометричних фігур: ідея трикутника, квадрата тощо.

Абстрагування від реального існування для цих ідей стає можливим (і необхідним) тому, що в розумі людини вони нічого не репрезентують, крім самих себе. Вони не мають прообразу у зовнішньому світі. Вони самі є прообразами для інших речей. Відношення до реального існування для них виникає лише тоді, коли ми застосовуємо їх для пізнання цих речей, для відкриття в них властивостей трикутника, квадрата або кола. А тому вони слугують не копіями речей, а їхніми прообразами. Це — ідеальні утворення розуму, що виконують роль норми, зразка. І саме тому вони можуть бути точно визначеними, повними і, отже, цілком достатніми для наукового дослідження засобами логіки. Звідси також випливає

їхня достовірність і універсальність. Адже істини щодо фігур і чисел, які існують «лише ідеально», будуть безсумнівними і достовірними у застосуванні до всіх без винятку реальних речей, що «відповідають цим архетипам в розумі математики» [7, с. 252].

Інакша ситуація складається з ідеями емпіричних субстанцій. Вони теж створюються розумом, але як *копії* реальних речей. Їхнє призначення — бути копіями реальних існувань. На відміну від математики, природознавство досліджує не ідеальні сутності, а реальні речі (природу). Розум прагне створити тут таке поєднання простих ідей, яке відповідало б реальному поєднанню певних властивостей самої природи. А тому абстрагуватися від реального існування розум природодослідника не може. З онтологічної точки зору ідея субстанції неодмінно містить у собі існування, виражає зв'язок з ним. А тому природознавство як наука неодмінно пов'язане з такою формою знання, як чуттєве сприйняття.

Саме чуттєвий досвід, вважає Локк, є головним джерелом нашого знання субстанцій. Що собою являє це знання? На жаль, на цій основі ми не можемо отримати знання універсальне й достовірне, а лише ймовірне.

І в цьому, як вважає Дж. Локк, полягає особливість натуральної філософії (природознавства). Підкреслюючи емпіричну основу цієї науки, він обстоює той факт, що все знання природи ґрунтується на простих ідеях чуттєвих якостей і певною мірою обмежується ними. Порівнюючи й комбінуючи ці ідеї, розум здатен утворювати певні, досить складні моделі реальних речей, або, інакше, ідеї субстанцій, що слугують їхніми копіями. Однак знанням, на думку Локка, такі ідеї у точному значенні цього слова не є. Природознавство дає не знання речей, а більш-менш точні гіпотези, здогадки щодо природи цих речей і, порівнюючи свої гіпотези з реальними речами, формулює судження (judgment).

На відміну від Декарта, переконаного у безмежних можливостях розуму, його здатності шляхом інтуїції й дедукції побудувати всеохопну систему достовірного знання, розкрити внутрішній устрій речей, Локк суттєво обмежує ці можливості. Звідси деякі елементи скептицизму у гносеологічній позиції англійського філософа. Хоча скептиком він не був, вважаючи, що людина достатньо озброєна для отримання необхідних для її життя знань. На противагу скептицизму, з одного боку, і безмежного гносеологічного оптимізму, з іншого, позиція Локка критична. Він вказує на межі людського знання. І встанов-

лення цих меж — одна з головних тем його теорії знання.

Той факт, що пізнавальні можливості людини обмежені, проявляється, зокрема, в тому, що вона, з одного боку, може отримати знання реальних існувань, яке, однак, позбавлене універсальної достовірності, а з іншого — здатна мати достовірне і універсальне знання, але за умов абстрагування від реальних існувань. Звідси випливають і два способи розуміння: один властивий для природничих наук, такий, що ґрунтується на застосуванні емпіричних методів, і другий, властивий для математики й моралі, об'єктами яких є створювані самим розумом абстрактні ідеї.

Підсумовуючи, можемо сказати, що, попри подібність деяких елементів, таких як поняття раціональної інтуїції, демонстрації, достовірності, можливості апіорного пізнання тощо, в цілому теорія знання Локка посутньо відрізняється від раціоналістичної теорії знання Декарта. І відрізняється саме в її емпіристичному спрямуванні. А тому безпідставними, на наш по-

гляд, є звинувачення філософського вчення Локка в непослідовності. Ці звинувачення частогусто базуються на дещо спрощеному уявленні про сутність емпіризму. Однак, як зазначає М. Киссель, «емпіризм в душі Ньютона і Локка передбачає використання складної логіко-методологічної процедури» [3, с. 10], цей емпіризм не виключає активної ролі розуму у пізнанні. Звідси деякі «елементи раціоналізму і картезіанства» в теорії знання Дж. Локка. Однак ці елементи не можна вважати простим запозиченням картезіанської теорії. Якщо такі запозичення й були, то вони мали характер адаптації деяких понять Декарта до потреб власної теорії. І наостанок щодо впливу Декарта на Локка. Такий вплив — історичний факт. Але він не змінив загального спрямування гносеологічної теорії Локка. І коли деякі дослідники вважають, що емпіризм Локка був суттєво модифікований раціоналізмом Декарта, ми можемо зробити висновок, що, навпаки, раціоналізм Декарта зазнав суттєвої модифікації в творчості Локка.

Список літератури

1. Гусев В. І. Гносеологічні засади політичної теорії Д. Локка / В. І. Гусев // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. — 2005. — Т. 37. — С. 15–24.
2. Декарт Р. Правила для руководства ума / Рене Декарт // Соч. : в 2 т. / Рене Декарт. — М. : Мысль, 1989. — Т. 1. — С. 77–154.
3. Киссель М. А. Судьба старой дилеммы (рационализм и эмпиризм в буржуазной философии XX века) / М. А. Киссель. — М. : Мысль, 1974. — 279 с.
4. Локк Дж. Отрывки из трех писем к Э. Стилингфлиту, епископу Вустерскому / Джон Локк // Соч. : в 3 т. / Джон Локк. — М. : Мысль, 1985. — Т. 2. — С. 280–441.
5. Aaron R.I. John Locke / Richard I. Aaron. — 3rd ed. — Oxford : Oxford University Press, 1971. — 383 p.
6. Cranston M. John Locke / Maurice Cranston. — NY : Arno Press. A New York Times Company, 1979. — 496 p.
7. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding / John Locke ; abridged and ed. by Kenneth P. Winkler. — Indianapolis ; Cambridge : Hackett Publishing Company, 1996. — 380 p.
8. Locke J. Selected Correspondence / John Locke ; ed. by Mark Goldie from the Clarendon Edition by E. S. de Beer. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 378 p.
9. Reichenbach H. Rationalism and Empiricism : An Inquiry into the Roots of Philosophical Error / Hans Reichenbach // The Philosophical Review. — 1948. — Vol. 57, Issue 4. — P. 330–346.
10. Roth L. Descartes' Discourse on Method / Leon Roth. — Oxford : The Clarendon Press, 1937. — 142 p.
11. Schankula H. A. S. Locke, Descartes, the Science of Nature / H. A. S. Schankula // John Locke. Critical Assessments ; ed. by Richard Ashcraft. — Vol. IV. — London and NY : Poutledge, 1991. — P. 374–395.
12. Woolhouse R. Locke's theory of knowledge / Roger Woolhouse // Cambridge Companion to Locke ; ed. by Vere Chappel. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994. — P. 146–172.

V. Gusiev

LOCKE AND DESCARTES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE THEORY OF KNOWLEDGE

The paper is an attempt of comparative analysis of theory of knowledge in philosophy of J. Locke and R. Descartes.

Keywords: theory of knowledge, rationalism, empiricism, Cartesianism.

Матеріал надійшов 14.02.2013 р.